
GEOGRAFICKÝ ČASOPIS

58

2006

3

*Anton Michálek**

SOCIÁLNO-PRIESTOROVÁ IDENTIFIKÁCIA OBYVATEĽOV SLOVENSKA S NÍZKYM PRÍJMOM

Michálek: Social-spatial identification of low-income population in Slovakia. Geografický časopis, 58, 2006, 3, 10 figs., 5 tabs., 29 refs.

The aim of this study is to identify and analyse low-income communes in Slovakia. The basic means for such identification is an indirect method, which uses characteristics of differentiated income levels based on occurrence of observed risk subcategories in order to identify territories with low-income population. Relevant statistical data about household income from *Microcensus 2002* and the *2001 Census of Population and Housing* data are used for this identification. Such data are available for all communes in the country. Based on the summarized "risk" values, 269 of the total 2 883 communes in Slovakia are identified as communes with low income. Although this share of communes with extremely low income represents only 9.3 %, the obtained results also indicate that the population's income is low in the prevailing part of the communes. The identified communes are situated in marginal territory of southern and eastern Slovakia.

Key words: income inequalities, categories and risk subcategories, identification, low-income households, low-income communes, Slovakia

ÚVOD

Slovensko, podobne ako ostatné postkomunistické krajiny, zaznamenalo po roku 1989 nárast príjmových nerovností obyvateľstva. Časť populácie dosahuje výrazne vysoké príjmy, avšak oveľa väčšia časť trpí nedostatkom finančných zdrojov. Nerovnosť v príjmoch je v podmienkach Slovenska v porovnaní s vyspelými krajinami EÚ sčasti špecifická a neštandardná. Je deformovaná a deter-

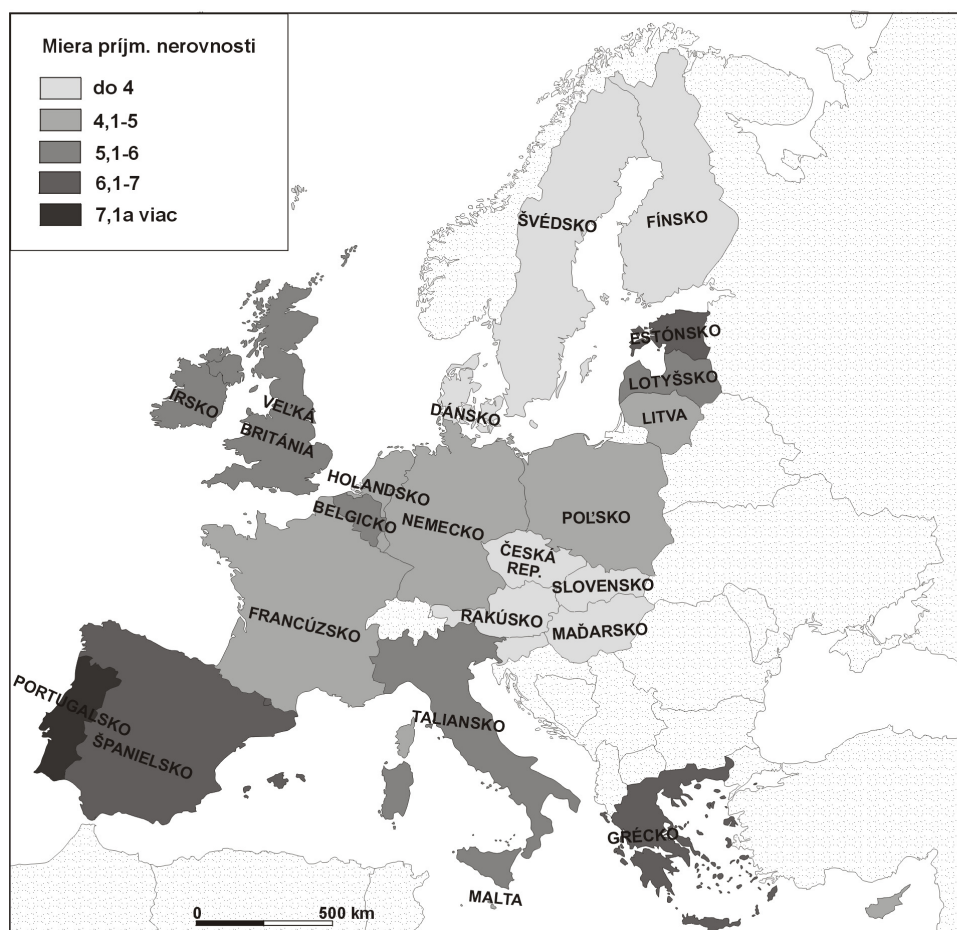
* Geografický ústav SAV, Štefánikova 49, 814 73 Bratislava

minovaná minulým a súčasným vývojom, ale aj nedostatkom finančných zdrojov štátu, od ktorých závisí najmä príjem značného počtu zamestnancov štátnej a verejnej správy. Úroveň príjmu je ovplyvnená aj viacerými ďalšími faktormi, najmä sociálno-ekonomického a kultúrno-demografického charakteru, napr. pracovnou aktivitou, pozíciou na trhu práce, kvalifikáciou, vzdelaním, vekovým zložením a pod. Zároveň je výrazne priestorovo diferencovaná, čo znamená, že úroveň príjmu je podmienená aj geograficky. Príspevok je okrem sledovania úrovne príjmu domácností zameraný aj na ich zastúpenie v príjmových kategóriách, na analýzu a zhodnotenie príjmu od vybraných sociálno-demografických znakov a na priestorovú diferenciáciu príjmu. Hlavným cieľom príspevku bolo analyzovať úroveň príjmových nerovností s dôrazom na obyvateľstvo s nízkym príjmom a identifikovať obce s najvyššou koncentráciou nízkopríjmového obyvateľstva. Získané výsledky o úrovni, štruktúre, charaktere a lokalite (bydlisku) nízkopríjmového obyvateľstva sú významné nielen z poznávacieho aspektu, ale aj z potrieb sociálnej, regionálnej a komunálnej politiky.

ÚROVEŇ A POZÍCIA SLOVENSKA Z ASPEKTU PRÍJMOVÝCH NEROVNOSTÍ

Významným aspektom, ktorý ovplyvňuje viacero sfér života jedinca a spoločnosti, je miera príjmovej nerovnosti. Motivácia prostredníctvom príjmov je hybnou silou spoločenského rozvoja alebo úpadku. Ak príjmová nerovnosť nie je príliš vysoká a je spoločensky akceptovaná (legálna nerovnosť zväčša vychádza zo zásluh v pracovnej činnosti), zväčša prináša prospech spoločnosti i jedincovi. V každej krajine môže byť optimálna miera nerovnosti rozdielna. Nemala by byť však ani nízka, ako bola v krajinách bývalého postkomunistického bloku, pretože rovnostársky nastavený systém odmeňovania, takzvané príjmové egalitárstvo, je demotivačný. Kým v prvom prípade zdravá úroveň príjmovej nerovnosti vytvára menšiu skupinu chudobných, ktorí sú zväčša za svoju ekonomickú situáciu zodpovední sami, v druhom prípade malá príjmová nerovnosť bola jednou z príčin, ktorá produkovala chudobu v celej spoločnosti. Je všeobecne známe, že rovnaká, resp. nízka príjmová distribúcia nie je motivačná. Zo štatistiky je zrejmé, že príjmová nerovnosť v členských krajinách EÚ je nižšia ako napr. v USA alebo v Austrálii. Nerovnosť meraná podielom príjmu 20 % najbohatších ku 20 % najchudobnejších obyvateľov v rokoch 1987-1998 dosiahla v USA 8,7, v Austrálii 7,0 a vo Veľkej Británii, ktorá sa vyznačovala v tomto období najvyššou nerovnosťou zo starých členských krajín európskej pätnástky, len 6,5, v Rakúsku 3,2, v Belgicku, Švédsku a Fínsku 3,6 (UNDP 2001 a 2003). V roku 2001 táto miera nerovnosti za všetky krajiny EÚ mala hodnotu 4,4, pričom najvyššia bola v Portugalsku, Španielsku, Grécku a Belgicku a najnižšia v škandinávskych krajinách – Fínsku a Švédsku (EUROSTAT 2003a, 2003b). Z desiatich novopristúpených krajín (v máji 2004) takmer zhodnú mieru nerovnosti ako priemer EÚ 15 mali Cyprus 4,4 a Malta 4,5 (viď obr. 1). V ostatných ôsmich postkomunistických krajinách bola táto miera nerovnosti do roku 1989 takmer nulová, čo indikovalo takmer rovnostársku spoločnosť. Avšak po roku 1989 procesy súvisiace s transformáciou a reformami (privatizácia, reštrukturalizácia, rozvoj podnikateľskej sféry, ale aj nelegálne spôsoby – „tunelovanie“ podnikov, bánk, nebankových finančných inštitúcií, špekulatívne obchody, čierna ekonomika a trh, kriminalita, obchod so zbraňami,

drogami a bielym mäsom a iné) spôsobili veľmi rýchle zbohatnutie časti populácie. Na druhej strane ekonomické a sociálne dôsledky transformácie a reforiem (reštrukturalizácia priemyslu, inflácia, pokles výroby a exportu, nárast nezamestnanosti a pod.) spôsobili rýchle schudobnenie a prepád veľkej časti populácie pod hranicu chudoby, resp. k jej tesnej blízkosti. V niektorých krajinách, najmä v pobaltských, sa veľmi rýchlo zväčšila miera nerovnosti a v priebehu niekoľkých rokov zaznamenala vyššie hodnoty, ako je priemer za EÚ. V Estónsku dosiahla hodnoty 6,1, Lotyšsku 5,5 a Litve 4,9 (Keuschnigg 2001). Podľa údajov z rokov 2000-2003 miernejší nárast mala na Slovensku 2,7, v Slovinsku 3,2 a v Českej republike 3,4 (Michálek 2004, Michálek a Podolák 2004).

Obr. 1. Príjmová nerovnosť v členských štátoch EÚ v rokoch 2000-2003

Iným významným a zároveň jedným z najznámejších ukazovateľov príjmovej nerovnosti je Giniho koeficient (Gini 1921), ktorý meria celkové rozdelenie príjmov. V tab. 1 môžeme vidieť stúpajúci trend hodnôt Giniho koeficientu, ktorý indikuje nárast príjmových nerovností na Slovensku.

Tab. 1. Príjmová nerovnosť na Slovensku (Giniho koeficient)

Rok	1989	1993	1996	2002
Giniho koeficient	0,176	0,185	0,263	0,310

Zdroj: Vašečka (2002), Lалуha I. et al. (2005).
Vlastné prepočty

Ak by sa Giniho koeficient rovnal nule, znamenalo by to dokonale rovnomerné rozdelenie príjmov; v prípade, že sa Giniho koeficient rovná jednej, znamenalo by to, že jedna osoba dostáva všetky príjmy.

VÝSKUM GEOGRAFICKÝCH ASPEKTOV PRÍJMOVÝCH NEROVNOSTÍ V ODBORNEJ LITERATÚRE

V odbornej literatúre existuje niekoľko smerov rozdielného významu, obsahu a dosahu zameraných na priestorové aspekty príjmových nerovností. Najvýznamnejším z nášho pohľadu je výskumný smer, v ktorom priestor vystupuje ako dominantná dimenzia, pričom zvýšený dôraz majú teoretické a metodologické aspekty skúmania priestorových aspektov príjmu. Dôležitý je najmä výskum a práce zamerané na konceptuálny rámec potrebný pri sledovaní príjmových nerovností v rôznych priestorových jednotkách. Takto zamerané práce zväčša okrem teoreticko-metodologického prínosu zároveň poskytujú návod na skúmanie celého spektra aj ďalších geografických aspektov príjmu, resp. príjmových nerovností, počnúc skúmaním ich príčin, podmienok, úrovne, diferenciácie, až po skúmanie ich dôsledkov a dopadov na obyvateľstvo. Väčšina takýchto prác však neskúma príjem, resp. jeho nerovností samostatne, ale zväčša vo vzťahu k iným významným javom, ktoré s ním súvisia. Najčastejšie je príjem sledovaný spolu s chudobou, ktorú okrem iného determinuje aj v jej priestorovom rozmiestnení. Zo známych takto zameraných prác možno uviesť práce Prestona (1971), Atkinsona (1974), Osberga (1991), Nolana a Whelana (1996), Pedersena a Smitha (1998), Ravalliona a Wodona (1999) a iných. Bohužiaľ v slovenskej, ale aj českej odbornej geografickej literatúre práce zamerané na výskum geografických aspektov príjmu, resp. jeho nerovností absentujú. Jednou z negeografických prác, ktorá sa venuje regionálnym nerovnostiam v príjmoch je práca Horeckého a Kováčovej (2004). Uvedená práca bez teoreticko-metodologického prínosu poskytuje len základné informácie o výške a štruktúre príjmov domácností v jednotlivých krajoch SR. Predstavuje vlastne len určitú skrátenú deskripciu a prehľadnenie základných výsledkov o príjmoch z Mikrocenzu v roku 2002. Predpokladáme, že absencia prác z tejto problematiky v odbornej, nielen geografickej literatúre, je dôsledkom mnohých okolností, pričom nedostatok vhodných štatistických údajov je vysoko pravdepodobne primárnou príčinou daného stavu. Z tohto, ale aj ďalších dôvodov uvádzame do pozornosti jednu z významných prác známeho českého sociológa Mareša z roku 1999, kto-

rá okrem iného obsahuje aj mnohé podnetné poznatky o nerovnostiach, ktoré sú využiteľné aj pri sledovaní priestorových aspektov príjmových nerovností. Inšpiratívne v tejto súvislosti sú aj práce ďalších českých sociológov, zamerané na sledovanie príjmových nerovností, ktoré je možné sčasti využiť, najmä ako teoretické východiská, aj pri geografických výskumoch (Matějů et al. 2000, Večerník 1991 a 1998 a iní).

PRÍJMOVÁ SITUÁCIA DOMÁCNOSTÍ NA SLOVENSKU

Nízka úroveň príjmu je v podmienkach Slovenska, ale aj ďalších postkomunistických krajín, jednou z determinujúcich dimenzií diferencovanej kvality života. Nízky peňažný príjem, či už jednotlivcov alebo domácností, podmieňuje (ne)spokojnosť obyvateľov, najmä v oblasti materiálneho zabezpečenia. Úroveň nízkeho príjmu je ovplyvnená viacerými faktormi, napr. pozíciou jej členov na trhu práce, teda sociálnym a profesným postavením, demografickými znakmi (veľkosťou a vekovým zložením členov domácností), kultúrno-geografickými podmienkami (vzdelaním a bydliskom) a pod. Uvedené, ale aj ďalšie faktory ovplyvňujúce príjem sú významné najmä vo vzťahu k osobám stojacim na čele domácnosti, podľa ktorých sme príjmové nerovnosti domácností posudzovali. Základným zdrojom dát bol mikrocensus vykonaný Štatistickým úradom SR v roku 2003 (ŠÚ SR 2003b), pričom požadované údaje o domácnosti a jej jednotlivých členoch boli zisťované k 31.12.2002. Dáta z mikrocenzu poskytli údaje o príjmovej štruktúre 19 569 domácností v SR podľa vybraných sociálnych, ekonomických a demografických charakteristík. Údaje o príjmoch v jednotlivých kategóriách domácností za rok 2002 boli prepočítané na jedného člena domácnosti. Spracované údaje nám umožnili prostredníctvom uvedených charakteristík identifikovať nízkopríjmové obce na Slovensku. Ako môžeme vidieť aj z uvedeného zdroja, v sledovanom období v dôsledku nárastu príjmových nerovností vznikla na Slovensku výrazná skupina obyvateľstva s nízkym príjmom, ktorá sa koncentruje zvlášť v niektorých regiónoch a vo vidieckych sídlach. Za nízkopríjmové obyvateľstvo v tejto štúdii považujeme všetky osoby, ktoré v uvedenom roku nedosiahli priemerný čistý mesačný príjem 6 552 Sk, resp. 78 624 Sk za rok. Časť tohto nízkopríjmového obyvateľstva (okolo 12 %) nedosahovala v sledovanom období (stav k 31.12.2002) ani životné minimum, ktoré bolo v tom čase 2 900 Sk netto na dospelú osobu, čo de facto znamenalo, že žila pod hranicou chudoby. Okrem toho takmer 2/5, t. j. 39,3 % obyvateľstva dosahovalo nízke príjmy do 6 500 Sk netto, čo spolu s predchádzajúcou skupinou ukazuje, že viac ako polovica obyvateľov (51,4 %) mala relatívne nízke príjmy. Slovensko v sledovanom období možno považovať za nízkopríjmovú krajinu, kde stredné príjmy od 6,5-10 tisíc Sk netto na osobu dosahovalo len 28 % a vysoké príjmy nad 10 tisíc Sk netto na osobu len 20,7 % obyvateľov.

Samozrejme aj príjem, resp. jeho úroveň, je podobne ako ostatné sociálno-ekonomické javy silno priestorovo diferencovaný. Tieto pomerne výrazné príjmové disparity a s nimi súvisiaca koncentrácia obyvateľstva s nízkym príjmom do určitých oblastí, regiónov, resp. sídiel spôsobuje ich zaostávanie a marginalizáciu. Z tohto aspektu je práve na Slovensku významné sledovať, resp. identifikovať regióny, resp. sídla s nízkym príjmom, ktorý negatívne ovplyvňuje kvalitu života obyvateľov týchto regiónov a sídiel. Aj keď existujú viaceré indicie,

kde sa takéto územia a regióny nachádzajú (napr. ich určenie podľa výšky mzdy), získané poznatky sú len jednorozmerné a vzťahujú sa len k väčším územiám. Aj vo výsledkoch z mikrocenzu 2003 sú publikované údaje o príjmoch len za osem krajov. S komplexným zisťovaním a skúmaním diferencovaných príjmov v nižších teritoriálnych jednotkách ako sú okresy a sídla sa na Slovensku v blízkej budúcnosti ani neuvažuje. Podľa okresov sa evidujú príjmy len za vybrané skupiny, napr. len za zamestnancov. Zložitosť skúmania úrovne príjmu a jeho charakter (viacrozmernosť) ukazujú na nutnosť komplexnejšieho pohľadu a prístupu k nemu. Doposiaľ vykonané priestorové analýzy príjmov na mezoregionálnej úrovni v dôsledku značnej generalizácie neposkytujú dôležité a presné informácie o nízkopríjmovom obyvateľstve potrebné k exaktnej identifikácii nízkopríjmového obyvateľstva na lokálnej (mikroregionálnej) úrovni obcí.

METODOLOGICKÝ POSTUP

Ako sme povedali v úvode, hlavným cieľom tejto štúdie je analyzovať úroveň príjmových nerovností s dôrazom na obyvateľstvo s nízkym príjmom a identifikovať obce s najvyššou koncentráciou nízkopríjmového obyvateľstva. Keďže údaje o príjmovej úrovni obyvateľstva za obce k dispozícii nie sú, bolo potrebné vybrať a využiť niektorý z konceptov, ktorý nevyžaduje, resp. nevychádza (nie je založený na analýze) z priamych dát o príjmoch. Významným konceptom, ktorý je schopný v podmienkach Slovenska analyzovať a zhodnotiť príjmové nerovnosti v menších územných jednotkách, akými sú obce, je nepriama geograficko-analytická metóda. Základným východiskom uvedenej metódy je pomocou sprostredkujúcich charakteristík diferencovanej úrovne príjmu identifikovať územia s nízkopríjmovým obyvateľstvom. Je potrebné konštatovať, že aj keď táto náhrada má všeobecnú platnosť, nemožno ju vzťahovať na každý jednotlivý prípad. Okrem toho priestorová analýza a interpretácia sa koncentruje len na niektoré (sledované) sociálno-ekonomické charakteristiky (kategórie resp. subkategórie) obyvateľstva, pre ktoré je typický nízky príjem. Poznanie lokalizácie a koncentrácie týchto „rizikových“ kategórií (subkategórií) však môže poskytnúť významné a potrebné informácie smerujúce k sprostredkovanej identifikácii a lokalizácii nízkeho príjmu podľa sledovaných teritoriálnych jednotiek. Základom tejto nepriamej multikriteriálnej metódy je, že využíva existujúce kritéria sociálno-ekonomického charakteru vzťahujúce sa k príjmu, ktoré sú štatisticky zachytené aj podľa vybraných lokálnych územných jednotiek. Takáto evaluácia nerovností príjmu, s dôrazom na identifikáciu priestorových jednotiek s výskytom nízkeho príjmu, vychádza teda z hodnotenia „sprostredkovaných“ ukazovateľov charakterizujúcich nízky príjem. Hodnotenie sa uskutočňuje v kategóriách, ktoré umožňujú výber relevantných, v rámci možnosti objektivizovaných a charakteristických znakov nositeľov nízkeho príjmu.

Jednotlivé etapy riešenia:

- a) výber kategórií (subkategórií) relevantných k nízkemu príjmu v každej z vybraných štatisticky sledovaných štruktúr,
- b) špecifikácia nositeľov nízkeho príjmu, ich pozícia a kvantitatívne hodnotenie v sledovaných kategóriách,

- c) stanovenie individuálnych hraníc pre posúdenie priestorovej diferenciácie prípadne koncentrácie každej zo sledovaných (z aspektu príjmu) „rizikových“ subkategórií,
- d) štandardizácia pomocou stanovenia hranice, ktorá je odvodená od národného priemeru za každú kategóriu,
- e) stanovenie kritéria pre zaradenie obce do skupiny nízkopríjmových obcí,
- f) identifikácia obcí, v ktorých sa kumulujú a koncentrujú nositelia nízkeho príjmu podľa dosiahnutých nepriaznivých hodnôt vo všetkých sledovaných subkategóriách.

Vhodnosť a dobrá aplikovateľnosť tejto metódy ju predurčili na to, aby sme ju využili pri sledovaní a identifikácii priestorového rozmiestnenia obyvateľstva s nízkym príjmom (max. čistý mesačný príjem 6500 Sk na osobu). Použitá metóda v našom konkrétnom prípade využíva existenciu šiestich významných kategórií sociálno-ekonomického charakteru vzťahujúcich sa k príjmu, ktoré sú štatisticky zachytené aj podľa najnižších územných jednotiek – obcí. V rámci každej kategórie je ďalej vyselektovaná subkategória podľa kritéria relevantnosti k nízkemu príjmu a jej kvantitatívnej významnosti určenej na základe početnosti. Konkrétny výskum sme aplikovali na mikroregionálnej úrovni, teda vo všetkých 2883 obciach Slovenska. Takýto výskum na úrovni obcí, aj keď je veľmi náročný na spracovanie, analýzu a generalizáciu dát, poskytuje relevantné detailné výsledky na najnižšej možnej priestorovej úrovni, čo je významné najmä z aspektu sociálnej a komunálnej politiky.

DESKRIPCIA „SPROSTREDKUJÚCICH“ KATEGóriÍ INDIKUJÚCICH PRÍJEM

Príjem a sociálna aktivita

Pozícia (účasť) osoby na čele domácnosti na trhu práce, resp. mimo neho, výrazne ovplyvňuje príjem domácnosti a jej materiálne zabezpečenie. Všeobecne platí, že domácnosti, na čele ktorých sú osoby stojace mimo trhu práce, sa vyznačujú nižšími príjmami ako domácnosti, na čele ktorých sú osoby ekonomicke aktívne. Stupeň sociálnej aktivity je teda korelátom príjmu, ktorý však značne narúša systém prerozdelenia, či už ide o sociálne dávky, dôchodky, podpory v nezamestnanosti, príspevky (materský, rodičovský, atď.) štátu a pod. Aj napriek tomu je zrejmé, že existujú významné diferencie príjmu domácností podľa toho, aká je sociálna aktivita osoby, ktorá ju vedie. Pri sledovaní rozloženia príjmov podľa stupňa sociálnej aktivity osoby na čele domácnosti môžeme vidieť viacero významných skutočností. Veľmi prehľadne nám situáciu v domácnostiach dokumentuje tab. 2, ktorá zachytáva príjmovú úroveň slovenských domácností podľa sociálnej aktivity.

Príjem a spoločenská pozícia

Faktorom, ktorý priamo z pozície zamerania ekonomickej aktivity významne ovplyvňuje príjem domácnosti a osôb v nej žijúcich, je zaradenie osoby na čele domácnosti v spoločenskej skupine. V príspevku analyzujeme a sledujeme štyri najvýznamnejšie spoločenské skupiny, ktoré tvoria dominanciu v spoločenskej

štruktúre. Nielen aktivita na trhu práce, ale aj jej zameranie a pozícia vo vzťahu k spoločnosti, teda či je človek zamestnancom štátu alebo súkromného sektoru, alebo podniká a v akej miere, je na Slovensku významným faktorom príjmu. Príjmy domácností (napr. veľkej časti domácností zamestnancov) závislých od štátneho rozpočtu dlhodobo odrážajú nedostatočné zdroje v štátnom rozpočte, resp. nie vždy najefektívnejšie nakladanie s nimi. Tieto domácnosti sú finančne na tom horšie ako domácnosti podnikateľov, ktoré ako sa zdá, sa ľahšie dokážu vyrovnávať s nedostatkom zdrojov, resp. s nárastom cien. V tab. 3 môžeme sledovať príjmovú situáciu domácností podľa spoločenskej skupiny, teda pozície osoby na čele domácnosti.

Tab. 2. Domácnosti podľa stupňa sociálnej aktivity osoby na čele domácnosti a podľa výšky čistého ročného peňažného príjmu na osobu v roku 2002 (v %)

Stupeň sociálnej aktivity	Podiel domácností podľa výšky čistého ročného príjmu na osobu v roku 2002 (v tis. Sk)							
	do 36	36-57	57-78	78-99	99-120	120-141	141-162	162 a viac
pracujúci	11,7	16,8	18,3	16,9	12,3	8,5	5,8	10,0
nezamestnaný	39,4	42,2	9,7	4,4	3,2	0,5	0,5	0,3
osoba na MD/RD	48,7	27,9	12,4	10,5	0	0	0	0,6
dôchodca pracujúci	4,1	12,9	13,3	19,8	11,0	10,8	8,0	20,5
dôchodca nepracujúci	2,0	13,5	36,7	22,6	10,5	10,7	3,1	1,0
osoba v domácnosti	50,3	24,9	17,8	1,5	0	0	5,6	0
študent, učeň	10,3	39,0	0	0	50,8	0	0	0
iný a nezistený	18,2	39,3	9,2	20,2	0	4,5	0	8,5
celkom	12,1	18,3	21,1	17,1	10,8	8,3	4,8	7,6

Zdroj: Štatistický úrad SR 2004, vlastné prepočty

Tab. 3. Domácnosti podľa spoločenskej skupiny osoby na čele domácnosti a podľa výšky čistého ročného peňažného príjmu na osobu v roku 2002 (v %)

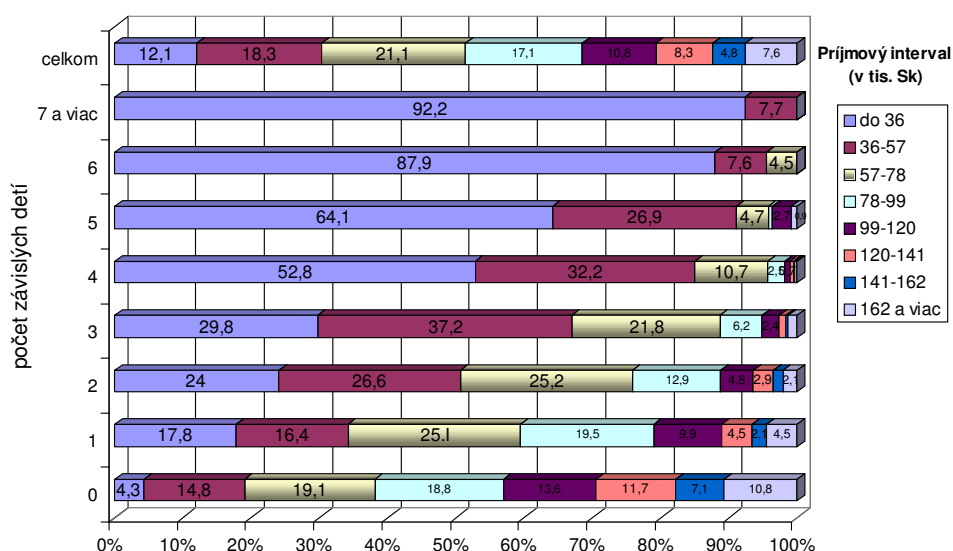
Spoločenská skupina	Podiel domácností podľa výšky čistého ročného príjmu na osobu v roku 2002 (v tis. Sk)							
	do 36	36-57	57-78	78-99	99-120	120-141	141-162	162 a viac
zamestnanec	11,2	17,8	19,0	17,6	12,1	8,4	5,7	8,2
člen produkčného družstva	5,8	17,3	18,5	13,5	11,7	16,9	0,2	15,9
podnikateľ so zamestnancami	24,2	3,8	6,6	7,8	8,1	7,8	6,4	27,6
podnikateľ bez zamestnancov	18,3	13,7	9,3	12,0	10,3	8,6	6,3	21,5
ostatní	34,9	14,1	14,0	9,6	3,1	2,4	0,4	0,4
celkom	12,1	18,3	21,1	17,1	10,8	8,3	4,8	7,6

Zdroj: Štatistický úrad SR 2004, vlastné prepočty

Príjem a veľkosť domácnosti

Najvýznamnejším faktorom podmieňujúcim veľkosť príjmu domácnosti na jedného člena je počet závislých detí. Významnú platnosť má pravidlo, že s počtom detí výrazne klesá výška peňažného príjmu na osobu. Do tohto vzťahu

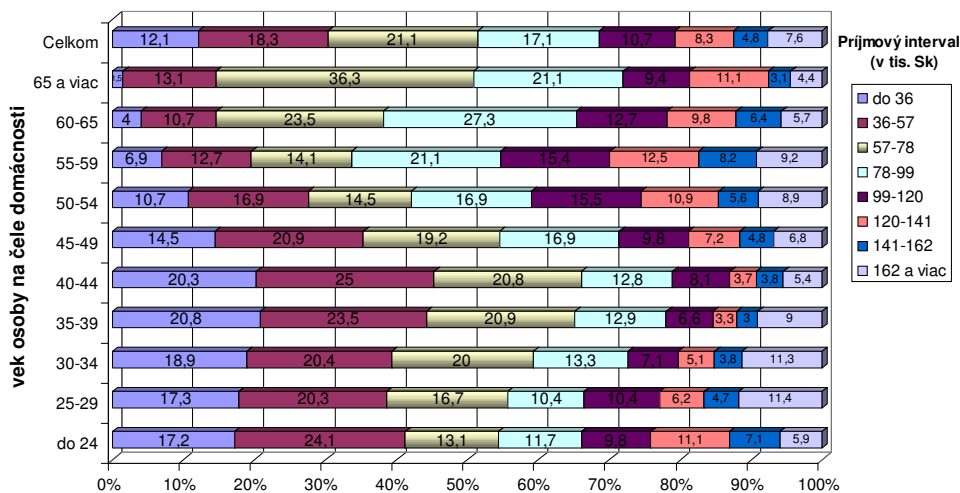
(závislosti) vstupujú však aj ďalšie vplyvy. Napr. výrazný podiel viacdetných domácností tvoria nezamestnaní, resp. žena na materskej dovolenke alebo v domácnosti. Je zrejmé, že príjmy v domácnostiach len s jedným hlavným príjmom z pracovnej činnosti, resp. z príjmov pozostávajúcich zo sociálnych dávok alebo dávok v nezamestnanosti sú nepostačujúce. Viac ako 90 % domácností so štyrmi a viac deťmi sa nachádza v troch najnižších príjmových pásmach do 78 tisíc na osobu, pričom samozrejme s poklesom počtu detí v domácnosti nepriamoúmerne rastie príjem na jednu osobu. Najlepšie z aspektu príjmu sú na tom domácnosti bez detí. Ich podiel v troch najnižších príjmových pásmach je 38,2 %, v najvyšších troch 29,6 %. Pre porovnanie: domácnosti s tromi deťmi v troch najnižších príjmových pásmach tvoria až 88,8 %, v najvyšších troch len 2,7 %. Veľkosť domácnosti teda výrazne diferencuje ich príjmovú situáciu. Môžeme to vidieť aj z obr. 2, ktorý umožňuje sledovať aj niektoré ďalšie detaily.

Obr. 2. Domácnosti podľa počtu závislých detí a podľa výšky čistého ročného peňažného príjmu na osobu v roku 2002 (v %)

Príjem a vek

Vek je taktiež jedným z podmienujúcich faktorov príjmu. Systém započítavania praxe v pracovnom procese znamenal prirodzene rast platu s vekom. Stále platí pravidlo, že na rovnakej pozícii zarába viac ten pracovník, ktorý má vyšší vek, aj keď v prípade príjmového rozloženia do tohto procesu vstupujú aj ďalšie vplyvy. Významnými sprevádzajúcimi javmi sú počet závislých detí a vek odchodu do dôchodku. Napriek tomu rozdielny vek osoby na čele domácnosti významne diferencuje príjmovú stratifikáciu. Môžeme to vidieť aj na obr. 3, ktorý zachytáva aj viacero ďalších významných skutočností.

Obr. 3. Domácnosti podľa veku osoby na čele domácnosti a podľa výšky čistého ročného príjmu na osobu v roku 2002 (v %)

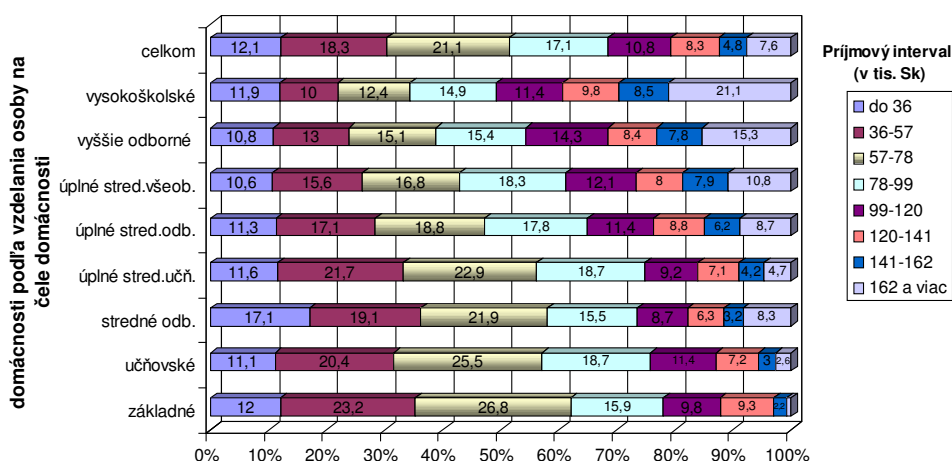
Príjem a vzdelanie

Nerovnosť vo vzdelaní a v prístupe ku vzdelaniu je v priemyselne rozvinutých spoločnostiach považovaná za jednu z najvýznamnejších nerovností, ktorá determinuje aj nerovnosti v príjmoch a následne v úrovni a obsahu spotreby statkov a služieb, životnej úrovne a životného štýlu. Vzdelanie už aj na Slovensku začína byť, aj keď pomaly, podmienkou vyššieho príjmu a významným nástrojom spoločenského vzostupu. Napriek tomu vzťah vzdelanie a výška príjmu je v podmienkach SR, ale aj v ostatných tranzitívnych spoločnostiach zložitým problémom. Kým vo vyspelých spoločnostiach hodnota vzdelania rastie s jeho vyššou úrovňou a v konečnom dôsledku sa odráža na výške príjmov, na Slovensku, ako aj v ďalších tranzitívnych ekonomikách nižšia výkonnosť ekonomiky, ekonomické možnosti a mzdová politika nedokážu v mnohých prípadoch zaplatiť pracovníkov s vyšším vzdelaním a kvalifikáciou, pričom vzniká výrazná statusová inkonzistencia (obr. 4).

Príjem a lokalita

Významným korelátom príjmu, a nielen na Slovensku, je lokalita v zmysle veľkosti (počtu obyvateľov) a charakteru (urbánneho, resp. rurálneho, teda mesto alebo vidiecke sídlo). Je zrejmé, že existujú významné diferencie príjmu domácností podľa toho, v akých sídlach žijú. Všeobecne sa predpokladá, že s veľkosťou sídla sa zvyšuje aj podiel domácností s vyšším príjmom, ako aj to, že domácnosti s vyšším príjmom sú pri rovnakej veľkosti viac zastúpené v mestách ako v sídlach vidieckeho charakteru. Táto skutočnosť súvisí najmä s odlišnou administratívnou a hospodárskou funkciou mesta a vidieckeho sídla. Práve tento rozdiel – pozícia mesta voči vidieckemu sídlu – má svoj prejav mimo iného vo vyššej ponuke práce, a teda aj zamestnanosti a náročnejších požiadavkách

na vykonanie práce, čo sa odráža na jej vyššom ohodnotení a na celkove vyššej úrovni príjmu v domácnostiach. Zreteľne vidieť túto skutočnosť v mestách nad 100 tisíc obyvateľov, teda v centrách Bratislave a Košiciach. Najmä Bratislava sa vyznačuje najnižšou nezamestnanosťou a zároveň najvyššou koncentráciou sofistikovaných, resp. dobre platených pracovných miest, čo sa odráža na vysokom podiele domácností s najvyšším príjmom. V tab. 4 môžeme vidieť diverzitu príjmu od veľkosti sídla.

Obr. 4. Domácnosti podľa vzdelania osoby na čele domácnosti a výšky čistého ročného príjmu na osobu v roku 2002 (v %)

Tab. 4. Domácnosti podľa veľkostnej skupiny obce a výšky čistého ročného peňažného príjmu na osobu v roku 2002 (v %)

Veľkostné skupiny obcí	Podiel domácností podľa výšky čistého ročného príjmu na osobu v roku 2002 (v tis. Sk)							
	do 36	36-57	57-78	78-99	99-120	120-141	141-162	162 a viac
do 499	10,4	21,5	23,9	18,9	9,4	9,4	3,3	3,7
500-999	10,8	21,4	24,8	18,8	10,4	7,4	3,9	2,7
1000-1999	10,9	18,3	25,7	17,9	10,4	8,5	4,1	4,2
2000-4999	12,5	20,9	18,6	15,7	10,2	6,7	4,5	11,4
5000-9999	12,5	20,9	18,6	15,7	10,2	6,7	4,5	11,4
10000-19999	14,3	18,8	20,0	14,5	9,4	9,2	5,9	8,1
20000-49999	13,6	20,0	19,9	18,5	11,0	6,8	4,5	5,7
50000-99999	9,9	14,9	22,0	16,2	12,6	9,7	7,0	8,1
100000+	12,9	12,2	14,3	15,6	11,7	9,0	6,3	18,1

Zdroj: Štatistický úrad SR 2004, vlastné prepočty

CHARAKTERISTIKA NÍZKOPRÍJMOVÝCH DOMÁCNOSTÍ PODĽA VYBRANÝCH ZNAKOV

Uvedené grafy a tabuľky nám poskytli prehľadný obraz a množstvo významných poznatkov o príjmovom rozložení podľa sledovaných znakov. Pri analýze a sledovaní príjmových nerovností si ďalej budeme všímať, aké domácnosti podľa sledovaných znakov sú najviac zastúpené v jednotlivých príjmových kategóriách, ale najmä čo charakterizuje nízkopríjmové domácnosti.

Domácnosti s nízkym ročným príjmom do 78 tisíc Sk na osobu majú na Slovensku pomerne vysoké 51,5 %-né zastúpenie. Nízky príjem podľa *sociálnej pozície* môžeme sledovať v domácnostiach, ktoré vedie osoba v domácnosti, alebo osoba nezamestnaná, alebo osoba na MD (materskej dovolenke) alebo RD (rodičovskej dovolenke). Ide teda o osoby resp. domácnosti, ktoré sú v plnej miere závislé od rôznych dávok pomoci, ktoré im poskytuje štát. Až 93,0 % domácností, na čele ktorých stojí osoba v domácnosti, sa vyznačuje uvedeným najnižším príjmom. Takmer rovnaké zastúpenie (91,3 %) majú domácnosti na čele s nezamestnaným. Tento vysoký podiel má viacero príčin. Jednou z hlavných príčin je exklúzia osôb z trhu práce, či už z objektívnych (ženy na MD, ženy, ale aj muži na RD), alebo subjektívnych dôvodov. Na druhej strane najnižší podiel takýchto nízkopríjmových domácností môžeme sledovať v domácnostiach nepracujúcich dôchodcov (52,3 %) a pracujúcich dôchodcov (30,3 %). Vysoký podiel nízkopríjmových domácností (46,8 %) u subkategórie pracujúci (teda na Slovensku nielen exklúzia na trhu práce, ale aj zle platená práca) ukazuje, že aj značná časť ekonomicky aktívneho obyvateľstva má problémy s financiami a rodinným rozpočtom. V tejto súvislosti treba uviesť, že Slovensko sa vyznačuje značne lacnou pracovnou silou nielen v rámci EÚ, ale aj v rámci stredoeurópskeho priestoru. Z tohto hľadiska zaujímavým parametrom socioekonomického postavenia Slovenska v oblasti úrovne príjmov je porovnanie výšky zárobku. Podľa štúdie „Pay in Európe 2005“ patria Slováci medzi najhoršie zarábajúcich Európanov. V rebríčku, ktorý zverejnila Federácia európskych zamestnávateľov (FedEE), skončilo Slovensko na 35. mieste zo 48 porovnávaných krajín, a to s príjmom, ktorý dosahuje len 11 % príjmu v Dánsku. Dánsky príjem je v Európe suverénne najvyšší a autori štúdie ho stanovili ako referenčnú hodnotu 100 %. Pred Slovenskom skončili všetky krajiny V4: Maďarsko (31. miesto s 13 %), Česká republika (32. miesto s 13 %) a dokonca aj Poľsko (33. miesto s 11 %). Štúdia Pay in Europe 2005 vychádza zo štatistických údajov o priemernej hodinovej mzde v 31 pracovných zariadeniach v troch veľkostných kategóriách podnikov. Berie do úvahy hrubú mzdu bez odvodov a daní.

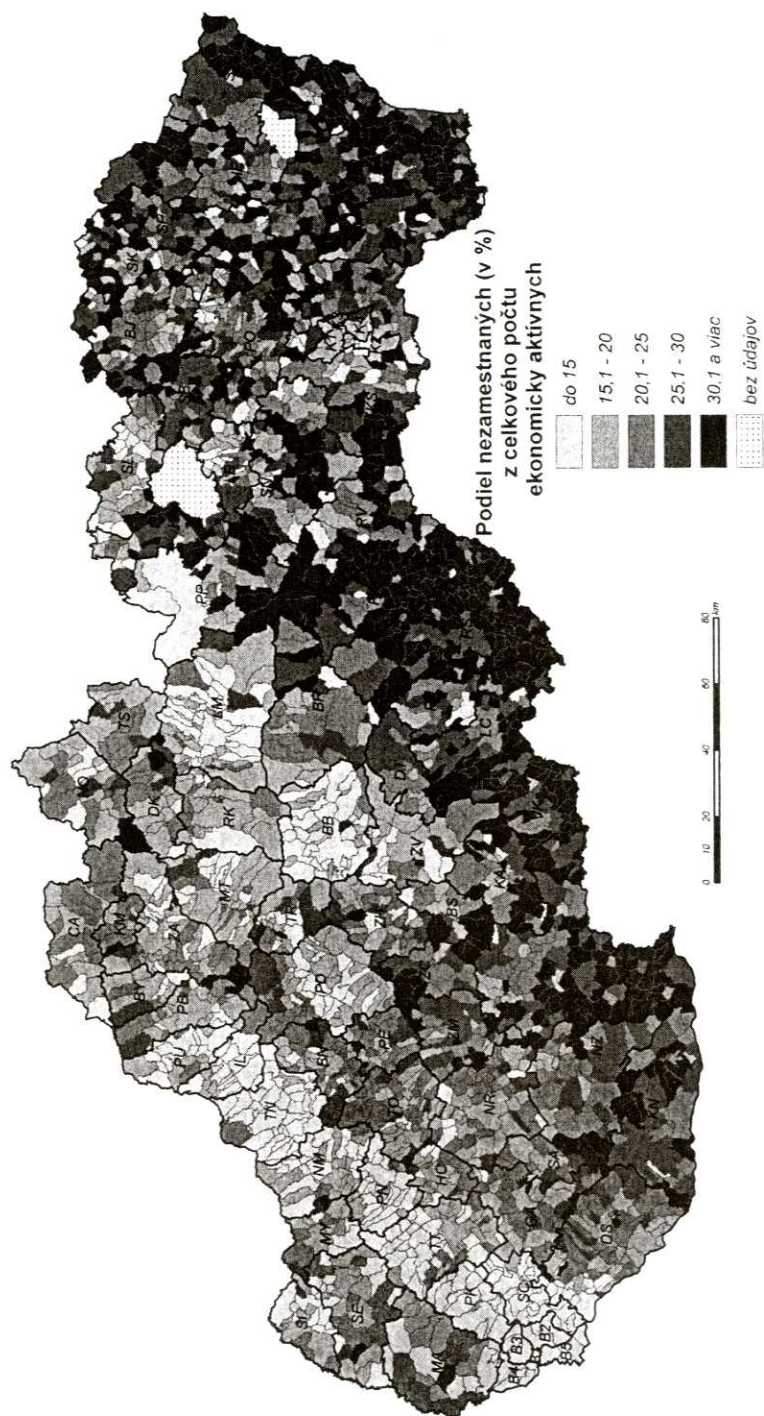
Nízkymi príjmami z hľadiska *spoločenského postavenia* sa vyznačujú domácnosti na čele ktorých stojí zamestnanec (48,0 %) a najmenší podiel nízkopríjmových domácností môžeme sledovať u domácností podnikateľov so zamestnancami (34,6 %). Podiel domácností s nízkym príjmom závisí a priamoúmerne stúpa s počtom *závislých detí*. Najviac (najvyšší podiel) domácností s nízkym príjmom môžeme sledovať v domácnostiach, v ktorých je sedem a viac detí. Všetky takéto mnohopočetné domácnosti stráďajú v dôsledku nízkych príjmov. Taktiež aj príjem domácnosti so šiestimi deťmi je na 100 % pokrytý uvedenými nízkymi príjmami. U bezdetných domácností tvorí podiel domácností s nízkym príjmom len 38,2 %. Najviac (najvyšší podiel) domácností s nízkym príjmom z *aspektu veku* môžeme sledovať v domácnostiach, na čele kto-

rých stojí osoba 35-39, resp. 40-44 ročných. Až 65,6 % domácností vedených osobou v tejto vekovej kategórii sa vyznačuje uvedeným nízkym príjmom. Nepriaznivá situácia v týchto domácnostiach súvisí aj s tým, že tieto domácnosti majú viac závislých detí, pričom rozdiel medzi započítanou zaplatenou praxou a počtom závislých detí je značne disparitný, čo sa nepriaznivo odráža v príjmovej distribúcii. Túto skutočnosť potvrdzuje aj klesajúci podiel domácností s nízkym príjmom na osobu, na čele ktorých stojí osoba s vyšším vekom a menším počtom závislých detí. Okrem dôchodcov najmenej domácností s nízkym príjmom (33,7 %) je v domácnostiach, ktoré vedie osoba vo veku 55-59 rokov. Z aspektu *vzdelania* nízky príjem z hľadiska zastúpenia podielu domácností môžeme sledovať v domácnostiach, ktoré vedie osoba so základným vzdelaním. Takýchto domácností s nízkym príjmom je 62,0 %. Domácnosti s nízkym príjmom sú takmer proporcionálne zastúpené vo všetkých *veľkostných kategóriách* obcí (od 39,4-57,2). Domácnosti s nízkym príjmom na osobu sú však najviac zastúpené v obciach od 500-999 obyvateľov, kde tvoria 57 % z celkového počtu domácností. Táto skutočnosť má viacero príčin. V obciach tejto veľkostnej kategórie je vyšší podiel poproduktívneho, resp. predproduktívneho, ako aj ekonomicky neaktívneho obyvateľstva v produktívnom veku a pod. Práve toto vyššie zastúpenie uvedených skupín obyvateľstva bez pracovného príjmu, ale aj nízky ekonomický a rozvojový potenciál prevažnej väčšiny sídiel tejto veľkostnej kategórie výrazne ovplyvňujú vysokú koncentráciu nízkopríjmových domácností v týchto sídlach.

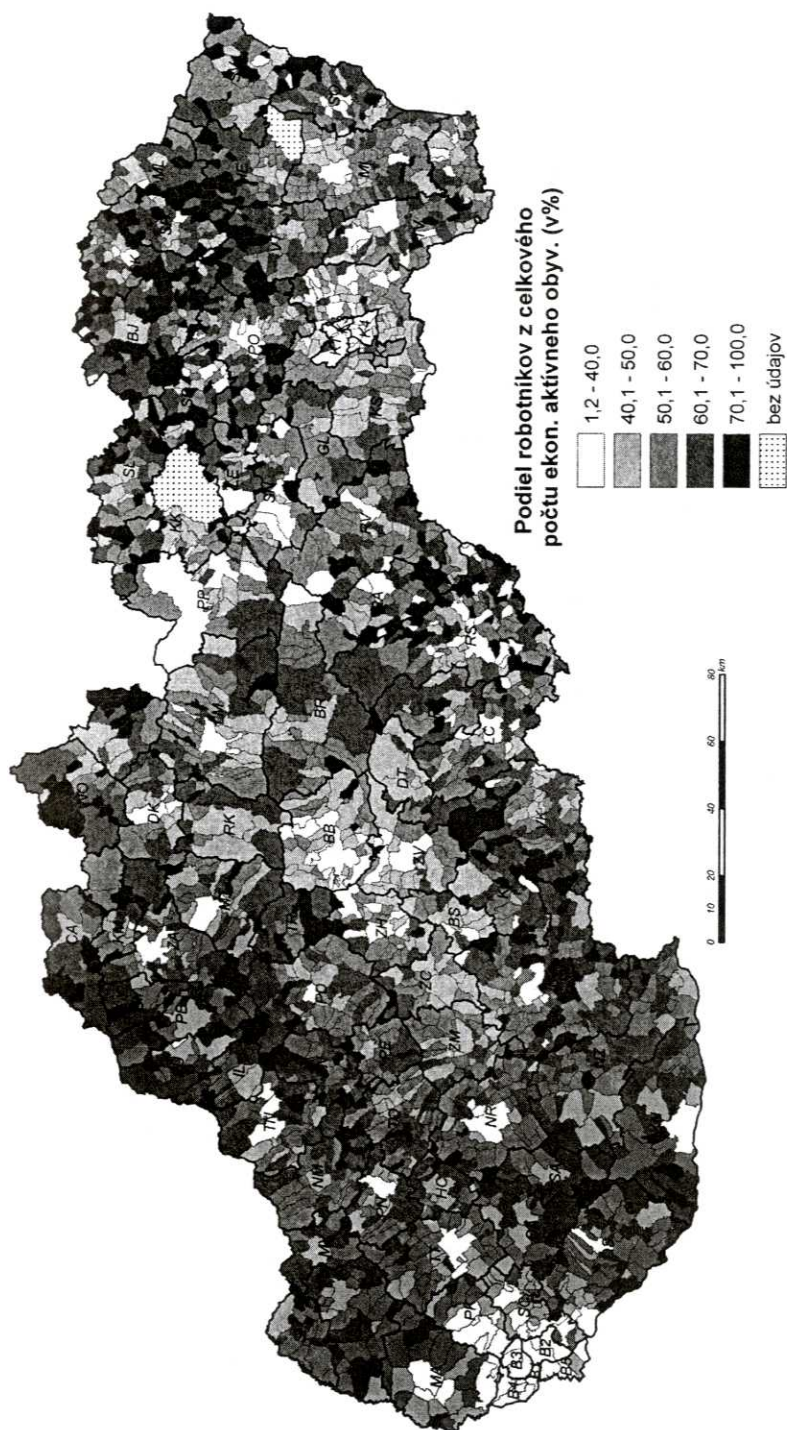
VÝBER, ŠPECIFIKÁCIA A STANOVENIE HRANICE Z ASPEKTU VYBRANÝCH ŠTRUKTÚR

Ako sme zistili z aspektu stupňa sociálnej aktivity, najnižšie príjmy pod uvedenú hranicu dosahovali domácnosti na čele s osobou v domácnosti. V našom prípade však z hľadiska zastúpenia ide o málopočetnú kategóriu, ktorá nie je schopná zachytiť významné priestorové rozloženie. Z tohto dôvodu je vhodnejšie sledovať priestorové rozloženie nezamestnaných, pretože *nezamestnanosť* je druhým najvýznamnejším sociálnym statusom determinujúcim nízky príjem. Ako sme uviedli vyššie, až 91,3 % domácností vedených nezamestnanou osobou nepresahuje uvedený príjem. Obce, v ktorých miera nezamestnanosti prekročila 30 %, budeme považovať za obce, ktoré sú s vysokou pravdepodobnosťou (z hľadiska vybraného znaku nezamestnanosti) aj obcami s nízkym príjmom. Na obr. 5 môžeme vidieť, že vysoká nezamestnanosť je koncentrovaná v obciach južného a východného Slovenska, ktoré vytvárajú súvislý pás počnúc okresom Komárno na západnom Slovensku až po okres Snina na východe republiky.

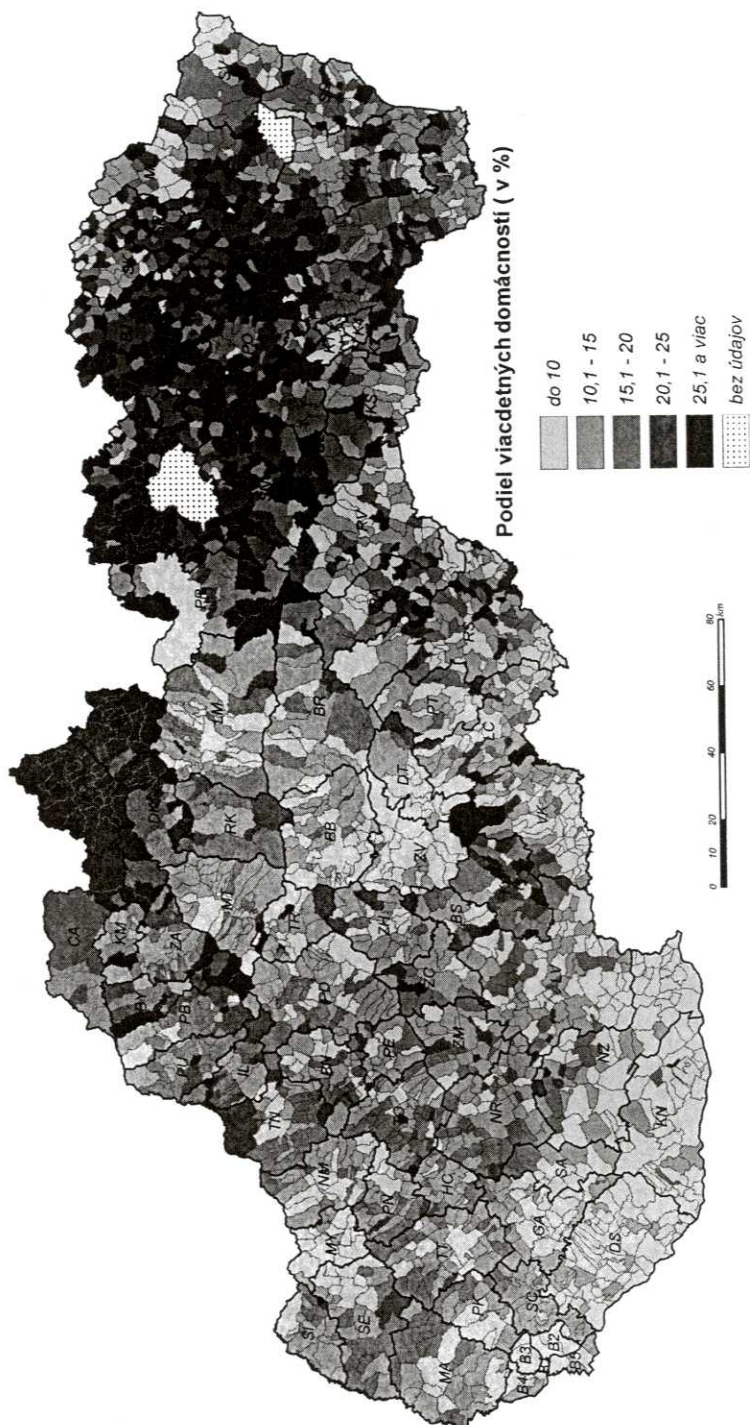
Ako sme zistili z aspektu sledovania príjmu domácností podľa spoločenskej skupiny, sa po heterogénnej a nič nehovoriacej skupine „ostatní“ nízkymi príjmami vyznačuje až 48 % zamestnancov. V rámci nich podľa hlavných tried zamestnaní (cf. Štatistická ročenka SR 2003) najnižšie príjmy dosahujú robotníci, zvlášť pomocní a nekvalifikovaní. Ich priemerná hrubá nominálna mesačná mzda v roku 2001 bola 7262 Sk. Nízkou priemernú hrubú mesačnú mzdu – 8844 Sk dosiahli aj kvalifikovaní robotníci v poľnohospodárstve a lesníctve. Avšak aj mzda kvalifikovaných robotníkov (ktorých je však podstatne menej),

Obr. 5. Úroveň nezamestnanosti v obciach SR v roku 2001

Obr. 6. Robotníci v obciach SR v roku 2001

Obr. 7. Viacdetté domácnosti (tri a viac detí) v obciach SR v roku 2001

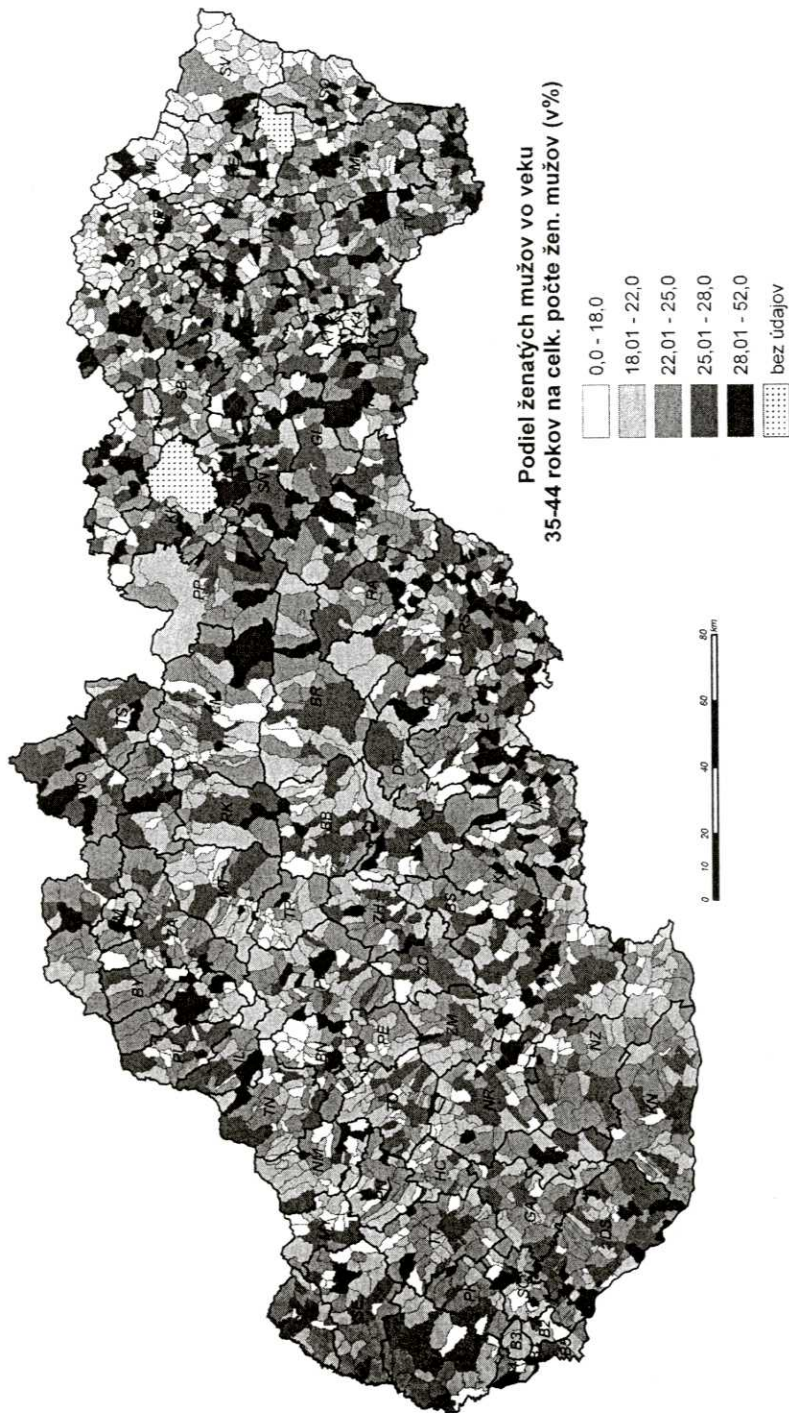
vedených v triede spolu s remeselníkmi, bola v sledovanom roku nižšia (11 689 Sk) ako bol priemer za všetkých zamestnancov spolu (12 542 Sk). Zastúpenie *robotníkov* v obciach nám teda môže tiež indikovať, kde žije obyvateľstvo s nízkymi príjmami (obr. 6). Rozloženie obcí s vyšším podielom robotníkov ukazuje na zákonitosť mesto – vidiecka obec, pričom ako môžeme vidieť z mapy, subkategória robotníci sa kumuluje najmä v obciach severovýchodného Slovenska od Starej Ľubovne po Sobrance. Zvýšenou koncentráciou robotníkov sa vyznačujú aj obce na Orave v okresoch Námestovo a Tvrdošín a niektoré obce na južnom Slovensku, najmä v okresoch Levice, Rimavská Sobota a Revúca.

Ako ukazujú štatistické pramene, príjem klesá s každým dieťaťom. Kvalitatívnym zlomom je tretie dieťa, pri ktorom príjem klesá výrazne. Každé ďalšie závislé dieťa znamená ďalšie prerozdelenie a zníženie príjmu a zväčša spôsobuje zaradenie viacdenných domácností k nízkopríjmovým. Z dôvodu zlomového prerozdelenia príjmu pri troch deťoch, ale aj z dôvodu významnejšej početnosti takýchto domácností, sme priestorové rozmiestnenie nízkopríjmového obyvateľstva sledovali pomocou priestorovej koncentrácie *viacdenných domácností* (tri a viac závislých detí). Z tohto aspektu sa zdá, že najhoršie sú na tom obce na Orave (obr. 7). Vo všetkých obciach okresu Námestovo a v okrese Tvrdošín – okrem jednej – prekročil podiel viacdenných domácností hranicu 25 %, čo môže znamenať, že v obciach tohto regiónu sa môžeme častejšie stretnúť s nízkopríjmovými domácnosťami. Druhý makroregión viacdenných domácností môžeme vidieť v obciach severných okresov východného Slovenska, najmä v obciach s vyšším podielom rómskeho obyvateľstva.

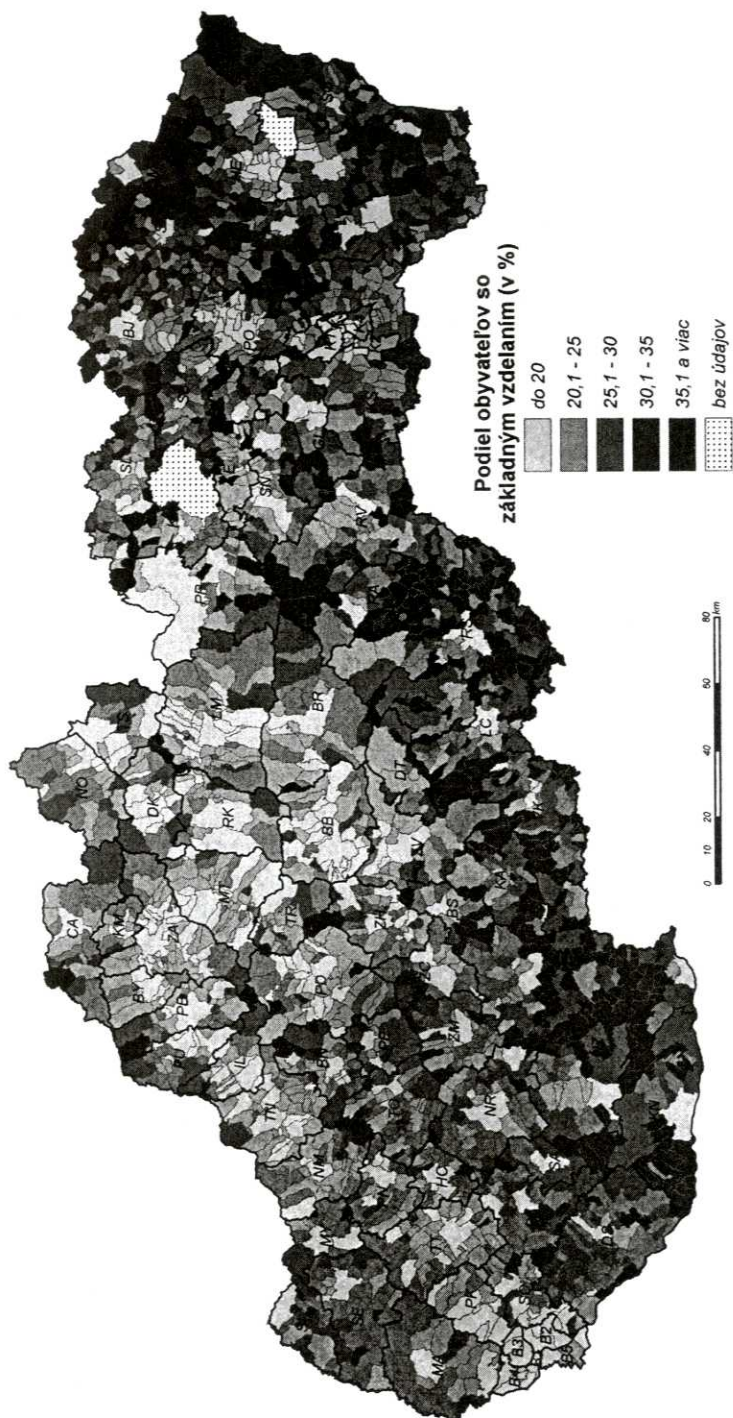
Z grafu 2 môžeme vidieť, že z aspektu veku sú na tom najhoršie domácnosti, ktoré vedie osoba (v prevažnej miere muž¹) vo *veku 35-44 rokov*. Až 65,7 % takýchto domácností sa vyznačuje čistým príjmom maximálne 6500 Sk na osobu. Avšak priestorové rozmiestnenie ženatých mužov v tomto veku už nevykazuje takú výraznú mieru priestorovej koncentrácie ako predchádzajúce subkategórie. Mierne zvýšený podiel môžeme sledovať znova v obciach východného Slovenska, ktoré sú však disperzované po celom jeho území (obr. 8). Ich zvýšený podiel je aj v niektorých obciach rimavskosobotského okresu.

Pre nízkopríjmové obyvateľstvo je charakteristická aj nízka úroveň vzdelania. Ako sme zistili, až 62 % domácností so *základným vzdelaním* dosahuje najnižšie príjmy. Na obr. 9 môžeme sledovať, kde sa koncentruje obyvateľstvo s nízkym (len základným) vzdelaním, čo nám spolu s takmer totožným priestorovým rozmiestnením ostatných troch typov nízkeho vzdelania (učňovské, stredné odborné, úplné stredné učňovské) zároveň indikuje, kde je koncentrované nízkopríjmové obyvateľstvo. Ak by sme nízkopríjmové obyvateľstvo posudzovali len z aspektu vzdelania, najhoršie by boli na tom obce južného a severovýchodného Slovenska. Práve v obciach južných okresov od Komárna po Revúcu sa kumuluje najviac obyvateľov so základným vzdelaním. Druhá oblasť, kde sa nachádza najviac obcí s vysokým podielom obyvateľstva so základným vzdelaním, leží na severovýchode Slovenska v okresoch Svidník, Stropkov, Medzilaborce a Snina.

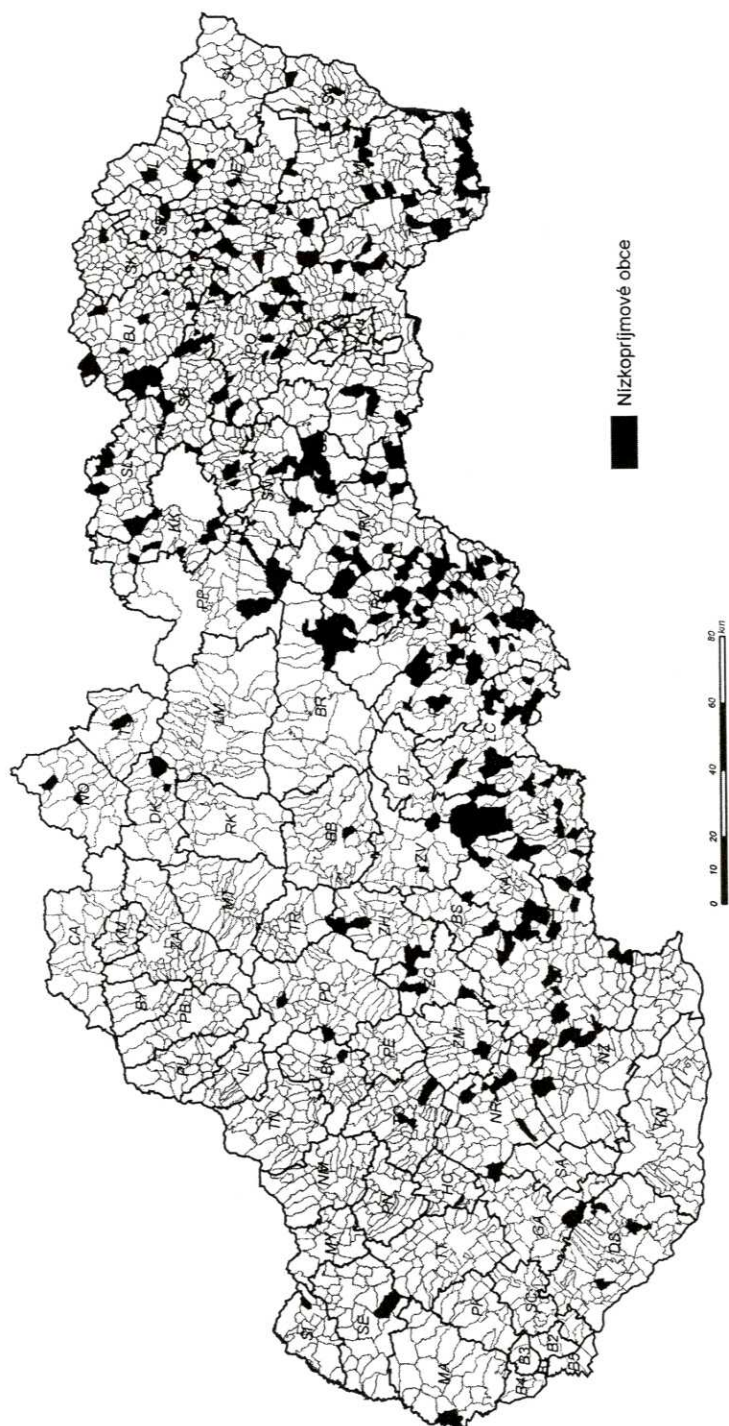
¹ V mikrocenze osobou – prednostom domácnosti na čele úplnej rodinnej domácnosti bol spravidla muž, bez ohľadu na jeho ekonomickú aktivitu, t. j. aj dôchodcovia, aj keď manželka alebo niektoré z detí bolo ekonomicky aktívne.

Obr. 8. Ženatí muži vo vekovej kategórii 35-44 rokov v roku 2001

Obr. 9. Obyvateľstvo so základným vzdelaním v roku 2001

Obr. 10. Obce s nízkým příjmem obyvatelstva v roce 2002

Z aspektu veľkostnej štruktúry sídiel najnižšiu úroveň príjmu vykazovali domácnosti bývajúce v *obciach do 2000* obyvateľov. Keďže pre Slovensko je typická výrazná prevaha malých obcí s výnimkou západného Slovenska, Považia až po Oravu, sídla tejto veľkosti sú charakteristické pre všetky okresy Slovenska. Obce tejto veľkosti súvisle pokrývajú najmä územie južného a východného Slovenska. Existujú dokonca okresy (Bánovce nad Bebravou, Turčianske Teplice, Krupina, Veľký Krtíš, Svidník, Stropkov, Medzilaborce a Sobrance), kde všetky obce s výnimkou okresného mesta majú menej ako 2000 obyvateľov.

STANOVENIE HRANICE PRE IDENTIFIKÁCIU OBCÍ S NÍZKYM PRÍJOMOM

Jednotlivé vybrané subkategoríe nám síce umožnili identifikovať nízkopríjmové obce, avšak vždy len z aspektu jedného sledovaného kritéria, ktoré sa síce v niektorých obciach môžu, ale nemusia prekrývať. Z tohto dôvodu bolo potrebné stanoviť spoločnú hranicu pre všetky subkategoríe, ktorá by súhrnne odrážala dosiahnuté nepriaznivé hodnoty. Ak by sme ponechali pôvodné hranice, ktoré sme stanovili zvlášť pre každú subkategoriu, z viacerých dôvodov by sme nemohli hodnoverne zachytiť a priestorovo identifikovať nízkopríjmové obce. Z tohto dôvodu sme pre každú z vybraných subkategoríi stanovili hranicu, ktorá je odvodená od národného priemeru za každú kategóriu. Uvedená štandardizácia bola základom vytvorenia podmienok na stanovenie „prieniku“ nepriaznivých hodnôt a ich priestorového zobrazenia. Inými slovami obce, v ktorých sa *stretli* všetky nepriaznivé hodnoty sledovaných subkategoríi (hodnoty všetkých šiestich sa nachádzali pod úrovňou národného priemeru), sú s vysokou pravdepodobnosťou obcami s nízkymi príjmami obyvateľstva. Týmto spôsobom (štandardizáciou a získaním kumulovaných nepriaznivých hodnôt v sledovaných administratívnych jednotkách – obciach) sme mohli na Slovensku identifikovať 269 obcí, ktoré možno považovať za reálne centrá vyznačujúce sa nízkym príjmom.

Ako môžeme vidieť na obr. 10, obce s najnižšími príjmami sa koncentrujú na južnom a východnom Slovensku. Celkovo sú zastúpené v 47 okresoch Slovenska. Avšak viac ako polovica (135) nízkopríjmových obcí je koncentrovaná v 10 okresoch. 105 obcí, t. j. 39,0 %, sa nachádza v juhoslovenských okresoch stredného Slovenska (Rimavská Sobota, Rožňava, Veľký Krtíš, Lučenec a Revúca), ďalších 72 (26,8 %) v šiestich východoslovenských okresoch (Prešov, Trebišov, Košice-okolie, Michalovce, Bardejov a Vranov nad Topľou). Z celkového počtu sa najviac nízkopríjmových obcí nachádza v okrese Rimavská Sobota, kde sa koncentruje až 26 takýchto obcí, čo predstavuje 9,7 %-ný podiel. V relatívnych hodnotách sú obce s najnižším príjmom najviac zastúpené v okrese Revúca, kde tvoria viac ako $\frac{1}{4}$ obcí (28,6 %). Viac ako päťtinové zastúpenie majú v okresoch Lučenec (23,7 %), Rimavská Sobota (23,4 %), Rožňava (22,6 %) a Krupina (22,3 %) vid'. tab. 5.

Ak by sme opomenuli veľkostnú štruktúru obcí, zistili by sme, že prírastok nízkopríjmových obcí by bol minimálny. Ich počet by sa zvýšil len o 24, pričom najväčšou obcou s nízkym príjmom by bol Čierny Balog v okrese Brezno s 5067 obyvateľmi (v roku 2001).

Tab. 5. Zastúpenie nízkopríjmových obcí v okresoch

Okres	počet NP* obcí v okrese	celkový počet obcí v okrese	podiel NP* obcí v %
Bardejov	10	86	11,7
Humenné	5	61	8,2
Kežmarok	8	42	19,1
Košice-okolie	10	112	9,0
Krupina	8	36	22,3
Levice	12	88	13,7
Lučenec	13	55	23,7
Michalovce	10	79	12,7
Nitra	11	57	19,3
Prešov	16	91	17,6
Revúca	12	42	28,6
Rimavská Sobota	26	107	23,4
Rožňava	14	62	22,6
Stará Ľubovňa	6	43	14,0
Trebišov	16	82	19,6
Veľký Krtíš	14	71	19,8
Vranov nad Topľou	10	68	14,8

zdroj: Štatistický úrad SR, vlastné prepočty

*NP – nízkopríjmové obce

ZHRNUTIE A GENERALIZÁCIA VÝSLEDKOV

Zhrnutím získaných výsledkov sme dospeli k niektorým významným poznatkom. Prvým je, že pozícia podľa stupňa sociálnej aktivity osoby na čele domácnosti (jej zapojenie na trhu práce, alebo vylúčenie z tohto trhu) determinuje úroveň príjmu. V prvom prípade zvyšuje príjem domácností, v druhom prípade naopak. Nízkopríjmové domácnosti sa koncentrujú v obciach na južnom a východnom Slovensku s vysokou nezamestnanosťou. Z aspektu príjmovej distribúcie podľa spoločenskej skupiny domácností sú na tom najhoršie domácnosti zamestnancov, ktorých podiel tvorí takmer polovica (48 %) v nízkopríjmových pásmach. Nízkym príjmom zvlášť postihnutá je subkategória robotníkov koncentrovaná v obciach východného Slovenska. Z aspektu príjmovej distribúcie (nízkych príjmov) podľa veľkosti domácnosti sú na tom najhoršie najmä obce na východe Slovenska a na Orave, kde výrazne prevažujú veľké domácnosti. Podľa veku nízky príjem je v domácnostiach 35 až 44-ročných ženatých mužov, pričom táto subkategória nevykazuje takú výraznú mieru priestorovej koncentrácie ako predchádzajúce subkategorie (ich mierne vyššie zastúpenie je opäť na východe republiky). Zastúpenie nízkopríjmových domácností je determinované aj vzdelaním, pričom nepriaznivé hodnoty sme znova zaznamenali v obciach na južnom a východnom Slovensku. Najvýznamnejšie sú však poznatky o existencii a priestorovom rozmiestnení 269 obcí Slovenska, ktoré sa vyznačujú kumuláciou nepriaznivých hodnôt z aspektu všetkých sledovaných subkategoríí. Tieto obce možno považovať za reálne existujúce nízkopríjmové obce, ktoré sa vyskytujú najmä v marginalizovaných územiach južného a východného Slovenska.

Záverom môžeme konštatovať, že nízka úroveň príjmov a jeho silná priestorová koncentrácia v obciach uvedeného územia výrazne negatívne ovplyvňuje a determinuje životnú úroveň a kvalitu života obyvateľov týchto sídiel, ako aj ich

d'alší rozvoj. Značná úroveň príjmových nerovností, pokračujúce výrazne diferencované podmienky a možnosti pre dosiahnutie vyšších príjmov, ale najmä priestorová koncentrácia nízkopríjmového obyvateľstva v niektorých (identifikovaných) obciach vyvolávajú niekedy otázky, či je priestorové rozloženie príjmových nerovností na Slovensku v zhode so snahami a požiadavkami spoločnosti, podmienkami a potrebami obyvateľov.

Tento príspevok bol spracovaný v rámci riešenia projektu č.2/6042/26, ktorému bol udelený finančný príspevok grantovou agentúrou VEGA.

LITERATÚRA

- ATKINSON, A. B. (1974). Poverty and income inequality in Britain. In Wedderburn, D., ed. *Poverty, inequality and class structure*. Cambridge (Cambridge University Press).
- EUROSTAT (2003a). *The social situation in the European Union 2003*. Brusel (European Commission).
- EUROSTAT (2003b). *Data long-term indicators*. Brusel (European Commission).
- GINI, C. (1921). Measurement of inequality of incomes. *Economic Journal*, 31, 124-126.
- HORECKÝ, M., KOVÁČOVÁ, Y. (2004). Príjmy domácností v roku 2002 – 1. časť. *Slovenská štatistika a demografia*, 14, 33-45.
- KEUSCHNIGG, C. (2001). *Enlargement of the European Union: costs and benefits for present member states*. Brussel (DG Budget of the European Commission).
- LALUHA, I., OKŠOVÁ, S., STANEK, V. (2005). Kvalita života, sociálne nerovnosti a diferenciácia obyvateľstva. *Sociológia*, 37, 119-142.
- MAREŠ, P. (1999). *Sociológia nerovnosti a chudoby*. Praha (Sociologické nakladatelství).
- MATEJŮ, P., VLACHOVÁ, K. et al. (2000). *Nerovnost, spravedlnost, politika*. Praha (Sociologické nakladatelství).
- MICHÁLEK, A. (2004). Sociálno-ekonomická situácia v členských a pristupujúcich krajinách Európskej únie. *Geografia*, 12, 64-71.
- MICHÁLEK, A., PODOLÁK, P. (2004). Enlargement of the EU: comparison of the member and accession countries from the point of view of selected demographic and socio-economic characteristics. *Problems of Geography*, 3-4, 3-21.
- NOLAN, B., WHELAN, CH. (1996). Measuring poverty using income and deprivation indicators. Alternative approaches. *Journal of European Social Policy*, 6, 225-240.
- OSBERG, L. (1991). *Economic inequality and poverty: international perspectives*. New York (M. E. Sharpe, Armonk).
- PRESTON, T. S. (1971). *Income distribution*. Harmondsworth (Penguin).
- PEDERSEN, P. J., SMITH, N. (1998). *Low incomes in Denmark 1980-1995*. Series Papers, 98-19. Aarhus (Centre for Labour Market and Social Research).
- RAVALLION, M., WODON, Q. (1999). Poor areas, or only poor people? *Journal of Regional Science*, 39, 689-711.
- ŠÚ SR (2002a). *Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 2001. Cenzové domácnosti rodinné podľa druhu domácnosti, počtu závislých detí a vekovej skupiny partnerov za SR, kraje a okresy*. Bratislava (Štatistický úrad SR).
- ŠÚ SR (2002b). *Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 2001. Cenzové domácnosti rodinné neúplné, podľa pohlavia, rodinného stavu a podľa počtu závislých detí za SR, kraje a okresy*. ŠÚ SR Bratislava.
- ŠÚ SR (2002c). *Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 2001. Základné údaje: domy a byty*. Bratislava (Štatistický úrad SR).

- ŠÚ SR (2003a). *Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 2001. Bývajúce obyvateľstvo 15 ročné a staršie podľa vekových skupín a najvyššieho vekového stupňa školského vzdelania za SR, kraje a okresy*. Bratislava (Štatistický úrad SR).
- ŠÚ SR (2003b). *Mikrocensus 2003, 1. Údaje o príjmoch domácností za SR*. Bratislava (Štatistický úrad SR).
- ŠÚ SR (2003c). *Štatistická ročenka SR*. Bratislava (Štatistický úrad SR a VEDA).
- ŠÚ SR (2004). *Mikrocensus 2003, 2. Údaje o príjmoch domácností za SR podľa ich typu*. Bratislava (Štatistický úrad SR).
- UNITED NATIONS DEVELOPMENT PROGRAMME (2001). *Human development report 2001*. New York (Oxford University Press).
- UNITED NATIONS DEVELOPMENT PROGRAMME (2003). *Human development report 2003*. New York (Oxford University Press).
- VAGAČ, L. (2003). *Národná správa o ľudskom rozvoji. Slovenská republika 2001-2002*. Bratislava (Centrum pre hospodársky rozvoj a Rozvojový program OSN).
- VASEČKA, I. (2002). Sociálna stratifikácia. In Kollár, M., Mesežnikov, G., eds. *Slovensko 2002*. Bratislava (Inštitút pre verejné otázky), pp. 217-229.
- VEČERNÍK, J. (1991). Earnings distribution in Czechoslovakia: Intertemporal changes and international comparison. *European Sociological Review*, 7, 237-252.
- VEČERNÍK, J. (1998). *Občan a tržní ekonomika. Příjmy, nerovnost a politické postoje v české společnosti*. Praha (Nakladatelství LN).

Anton Michálek

SOCIAL-SPATIAL IDENTIFICATION OF LOW-INCOME POPULATION IN SLOVAKIA

The aim of this study was to identify low-income communes in Slovakia. The basic means for identification was an indirect method, which uses characteristics of differentiated income levels based on occurrence of observed risk subcategories in order to identify territories with low-income population. Relevant statistical data about household income from *Microcensus 2002* were used for such identification while six parameters of risk subcategories that determine the low income were observed: unemployed, workers, large households, middle-aged persons, persons with elementary education, population of small communes. Communes characterized by an accumulation of all the quoted risk subcategories were considered low-income communes and according to the quoted criteria 269 low-income communes were identified in Slovakia. As far as the territorial aspect is concerned, the majority of them are situated in the south and the east of the country, above all in its marginal parts with low demographic, economic and social potential. Low income in communes situated in this territory is the result of accumulated negative phenomena and processes. The important common trait of the majority of these settlements is the increased share of the Roma ethnicity mostly unemployed (90-95%) and with high numbers of household members. The complementary knowledge obtained in identification of low-income communes is that on regional differentiation of income level which proved that the population's income in the prevailing part of other communes in Slovakia is at a low level. Higher income was only observed in towns and some bigger communes with economic or administrative importance or developmental potential.

Translated by H. Contrerasová